

ka sokkal költségesebb a kormányzat számára, mint az antidiszkriminációs törvényhozás.

A fordító (Varga Júlia), a szakmai lektor (Semjén András) és az olvasó-szerkesztő (Patkós Anna) kitűnő munkát végzett. Az olvasó nem találkozik nyakatekert vagy értelmetlen mondatokkal. A fordítással kapcsolatban azonban van három kritikai megjegyzésem. A társadalomtudományok művelőit talán meglepetésként éri a munkapiac terminus használata. Sosem számoltam még össze a munkaerőpiac és a munkapiac szavak előfordulási gyakoriságát, mégis az előbbi érzem elfogadott és bevett szakszónak. (Például a *Munkaerőpiaci tükör* címet viseli az az immár negyedik kötetnél tartó sorozat, amelyet a munkagazdaságtan legjobb hazai művelői írnak a széles közönség számára.) Másodsor, mivel a könyv műfaja nem politikai publicisztika, jobb döntés lett volna a *nemzet* szó helyett az *amerikai társadalom* használata. Nehezen illenek bele egy szigorúan tudományos munka nyelvezetébe az olyan mondatok, mint „A nemzet gazdasági és társadalmi szerkezetében végbement... átalakulások” (40. oldal), vagy a „Nemzetünk történetében először van jelen egy olyan fiatal generáció, amely nem reprodukálja önmagát” (135. oldal). „Az amerikai gazdaság és társadalom szerkezetében végbement... átalakulás”, illetve „Az amerikai társadalom történetében először van jelen egy olyan fiatal generáció, amely nem reprodukálja önmagát” mondatok jobban érzékeltetik, hogy a könyvben az amerikai társadalomról van szó, nem pedig a magyarról. Utolsó megjegyzésem a táblázatokkal kapcsolatos. A táblázatok fordításakor és átnézésekor mintha lankadt volna a figyelem. A 3.4. táblázat jegyzetében található „képviselési minta” kifejezés helyett a reprezentatív minta jobb fordítás – de ez sem lenne pontos, hiszen valójában 1 százalékos véletlen mintáról van szó. Az 5.2. táblázat szerint a férfiak évi átlagos pénzjövédelme 1960-ban 10 273 dollár volt, a táblázatot értelmező szöveg (116. oldal) alapján itt 20 273 dollárnak kellene szerepelnie. Ez a hiba az eredetiben is szerepel, mégis, a szerkesztőknek fel

kellett volna tűnjön. Ezek a kritikai megjegyzések azonban nem módosítják véleményemet: *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről* igényes fordítás, amely nem hiányozhat a téma iránt érdeklődő magyar olvasók könyvespolcáról.

BARTUS TAMÁS

Zsadányi Edit: A csend retorikája

KIHAGYÁSALAKZATOK VIZSGÁLATA
HUSZADIK SZÁZADI REGÉNYEKBE

*Kalligram, Pozsony, 2002. 206 old.,
1600 Ft*

Zsadányi Edit kutatói munkásságát eddig különböző, magas színvonalú folyóiratokban publikált írásaiból ismerhettük, amelyek alapján úgy látszott, érdeklődésével elsősorban a XX. század angolszász íróit (Djuna Barnes, Gertrude Stein, Kathy Acker, Joyce Carol Oates, Margaret Atwood) tünteti ki. Ezen szerzők, bár a nyugati egyetemeken nemcsak a gender studies-nak, hanem a klasszikus irodalmi képzésnek is kanonizált szereplői, Magyarországon kevésbé ismert és elismert figurák, sőt bizonyos tekintetben az irodalom lesajnált, figyelmen kívül hagyott határterületét alkotják. Ebben a vonatkozásban a szerző vállalkozása egyfajta misszióként fogható fel, hasonlóan bármely hazai kisebbségi ügyben elkötelezett mozgalmárhoz, ami természetesen maga után vonja a társadalmi felelősségvállalás és a műesztétikai hatásával számolás egyszerre nem teljesíthető feladatait.

Zsadányi kutatói módszere a szövegértelmezésen alapul; tanulmányával ismerkedve leginkább az irodalmi szöveg erőteljes jelenléte tűnik fel, elsősorban a szokásosnál terjedelmesebb idézeteknek és a kötelességtudó tartalomismertetésnek köszönhetően. Zsadányit olvasva szinte mindig kedvet kap az ember Djuna Barnes vagy Margaret Atwood olvasásához, a társadalmi felelősségvállalás szempontja tehát kipipálva. Csakhogy éppen a túlzásba vitt idézés és a tartalom-

ismertetés az az eljárás, vagy hogy ne mondjam, „rossz szokás”, amelyről az irodalomtudós-jelöltet az egyetemi oktatásban először „lebeszélük”. Ezen ellentmondásos eljárások – amelyek egyrészt az értelmezői alázat kifejeződései, másrészt a kutatói dilettantizmus ismertetőjegyei – Zsadányi új könyvében különös házasságra lépnek egy átfogóan érvényesíteni kívánt koncepcióval: az elhallgatásalakzatnak, kihagyásalakzatnak vagy irodalmi elhallgatásnak nevezett fenoménal.

Már a cím olvastakor kissé zavarba jöhetünk a csend, hiány, hallgatás szavak jelentésmezejének átláthatatlan gazdagságától: olyan metafizikus hívószavak ezek, amelyeknek nemcsak az értelmét lehetetlen pontosan meghatározni, hanem az általuk felidézhető tradíciók is mind nagyságuk, mind régiségük okán bénítóan fenségesnek tűnnek. Az ebből következő szükségszerű fogalmi homályosság folyamatosan a kudarc és a módszertani paródia közelében tartja a szerző értelmezési kísérleteit, amelyek viszont mindezek ellenére sem maradnak abba. Például a könyv első fejezetében az elhallgatásalakzatok „szakirodalmát” találjuk, amely öt rövidke, egyenként fél-egy oldal terjedelmű, tartalmilag egységes blokkra osztható: a mű befogadása során kitöltésre váró helyek problematikája (Ingarden, Iser, Leona Toker), klasszikus narratológiai bevezető (Genette, Prince, Booth), a hiány a formalizmusban és a strukturalizmusban (Jakobson, Lotman, Barthes), a modernitás és a negatívitás (Culler, Moses), valamint Umberto Eco és a nyitott mű. De vajon mi lehet a funkciója egy ilyen kurtá áttekintésnek? Formailag biztosan nem felel meg a tudományos értekezésekben szinte kötelező szakirodalmi bevezetőnek, mivel ahelyett, hogy szűkíteni és lefedné a problématerületet, olyan heterogén érvhalmazt hoz létre, amelyből egy egységes probléma képe egyáltalán ki sem alakul. Elsősorban persze az kelt gyanút, hogy a felsorolt „szakértők” megkeresése a témában járatlan olvasó számára sem okoz semmiféle nehézséget: Ingarden, Iser, Lotman és Jakobson előcitolására egy letett irodalomelméleti szigorlat feltétlenül kiképez, s ha

egy kevés Barthes-ot és Cullert (ez utóbbi tetszőlegesen felcserélhető bármelyik híres amerikai dekonstruktőrrel) adunk hozzá, abból sem lehet még semmi baj. Néhány óras internetes böngészés után eme recenzio szerzőjének is többoldalas listát sikerült összeállítania, amelyen ilyesféle témakörök szerepelnek: a hallgatás és az elnyomás, a nőiség azonosítása a beszéd hiányával (lásd: Barbara Johnson kiváló elemzése: *The Muteness Envy*), a nő hallgatása mint *jouissance*, a marginalizált pozíció képtelensége az önartikulációra, a hallgatás: ellenállás vagy behódolás a hatalomnak; a kvéker csendes meditáció és a közönségi aktivitás, „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” (Wittgenstein: *Tractatus logico-philosophicus*), a hallgatás szerepe a modern művész önmeghatározásában (Susan Sontag: *The Radical Will*), és így tovább, a témák köre tetszőlegesen bővíthető. Külön ki kell emelni viszont két nagy kulturális fejleményt: az egyik a holokausz elbeszélhetetlenségére vonatkozó vizsgálódások köre, a másik pedig az isteni transzcendencia kimondhatatlanságát tárgyaló teológiai szakirodalom. Egyikre sem találunk utalást Zsadányi könyvében, ami még világosabbá teszi, hogy a megjelenő tudásanyag és a mögé odagondolható háttér között nagymértékű terjedelmi eltérés van, ami komolyan aláássa a téma kutathatóságának lehetőségét.

Könyve második fejezetében Zsadányi kísérletet tesz az irodalmi elhallgatás fogalmának határozott megragadására, s ehhez egy szigorúan formálisnak aligha nevezhető eljárást alkalmaz. A kiindulási „terminust” (irodalmi elhallgatás) kilenc „alternusra” osztja, majd ezeket irodalmi idézetek minielemezéseinek keresztül próbálja meghatározni. Például: a három ponttal jelölt befejezetlen sor Krúdy *Napraforgójában* arra utal, hogy az érzés teljes komplexitásában nem mondható el; vagy Bunyin *Könnyed lélegzetében* a „mindaz” általános névmás a regény főszereplőjének meghatározhatatlan mélységeit jelzi: a történetmondó „a szóbeliség határán elhallgat, s egyúttal lehetővé teszi, hogy az olvasói értelmezésben, az elhallgatás üres helyén »szóaljjon« meg a kimondhatatlan” (40. old.).

Tulajdonképpen mindegyik „alternus” végül azt a tanulságot hordozza, hogy létezik egy nyelven túli birodalom, amelynek leírására a nyelv nem alkalmas, és csak tehetetlenségében, megbicsaklásában utalhat ennek létére. A terminus irodalomértelmezésen keresztüli definíciója egészen sajátos eredményt hoz: az elhallgatásalakzat nemhogy nem tűnik operatív terminusnak, hanem éppenséggel ott képződik meg, ahol az értelmezés megállapítja saját kudarcát. Zsadányit ebben egyfajta kanti morális hurrá optimizmus jellemzi: hasonlóan a kanti fenségeshez, ahol a megismerő erők kudarca az ember morális kudarcának és az emberen túli transzcendencia létének bizonyítéka, az értelmezés kudarcában ő is a nyelven (értelmezésen) túli igazság bizonyítékát látja.

A könyv harmadik fejezete az elhallgatásalakzat és a preszuppozíció viszonyát tárgyalja. A preszuppozíció olyan állítás, amelynek felfejtéséhez szükség van előzetes ismeretekre, például a szöveg előző részeinek elolvasására (Jackendoff: textuális preszuppozíció). Carson McCullers *Magányos vadász a szív* című regényének szereplője, Mr. Singer olyan helyeket keres fel megszállottan, amelyek azért váltak számára fontossá, mert egy Antonapoulos nevű emberrel járt ott. A helyek pontos szerepének meghatározásához azt kellene tudnunk, milyen volt a két ember kapcsolata, csak hogy a szöveg éppen erről hallgat. Zsadányi ebben egy specifikálható irodalmi elhallgatásalakzatot vél felfedezni, megfogalmazásában: a „történetmondó végül a preszuppozícióba foglalt állításaival visszautal a korábbi elhallgatásra” (59. old.). Ebben a módszertani hurokban a negativitás megkettőződni látszik: a preszuppozíció végül is egy hiány, amely egy másik hiányra utal, így ez az alakzat az értelmezés előrehaladásának szempontjából a nem tudottak számát gyarapítja. Úgy tűnik, a preszuppozíció az irodalmi elhallgatás esetében teljesen felesleges módszertani mutáció, mivel feladatát – hogy a szöveg azon részeit hozza be a figyelem centrumába, amelyek fölött az olvasás során elsiklottunk – itt nem viheti végbe.

A csend retorikájának bibliográfiájában többször feltűnik egy kötet cím (*Languages of the Unsayable. The Play of Negativity in Literature and Literary Theory – A kimondhatatlan nyelvei. A negativitás játéka az irodalomban és az irodalomelméletben*). Szerk. Sanford Budick és Wolfgang Iser). Feltehető, hogy ennek a kötetnek kulcsszerepe van az elhallgatásalakzat funkciójának megértése szempontjából, Zsadányi azonban csak négy tanulmányt részeltet figyelembe egy-egy mondatnyi utalás erejéig: Slomith Rimmon-Kenantól mindössze annyit tudunk meg, hogy szerinte Faulkner *Hang és tébolyában* a Shegog tiszteletes prédikációja során létrejövő összhang a gyülekezet tagjai közt csak a csendben valósulhat meg, mivel „a szótlanság megértés a szóbeli közlést meghaladó, szélesebb perspektívájú kommunikáció” (34–35. old.), Jonathan Culler és Stéphane Moses az elméleti bevezetőben jelenik meg egy pillanatra, hogy a modern művészet természetéről elmélkedjenek: a modernséget olyan kategóriák jellemzik, amelyek valaminek a nemlétére utalnak (Culler); a zsidó–keresztény alapkategóriák érvényüket veszítették, s ez olyan szellemi űrt hozott létre, amely „megteremt a modern művészeti gondolkodás színterét” (Moses) (20. old.). A soványka tanulság tehát annyi, hogy a modernségnek szoros kapcsolata van a negativitással, és a nyelvi kommunikációt, amely tökéletlen, körülveszi a szótlanság megértés, amely tökéletes összhangot hoz létre ember és ember közt. Hozzászoktunk ahhoz, hogy az érintett témák terjedelmes jegyzetapparátus, a nyugati filozófia, irodalom és elmélet prominens neveinek és a korszakmegnevezés gyötrő önreflexív paradoxonainak kíséretében bukkannak fel – Zsadányi azonban egy merész húzással elhagyja az efféle műveltségfitogtató utalásokat. Ebből kifolyólag a hermeneutikailag kevésbé éber olvasóknak a szöveg bizonyos pontjain az a benyomásuk támadhat, hogy a nyelv tehetetlensége mögött felsejlő non-verbális intuíción, „a logosz antropomorf valószínűsítője” valójában nem más, mint a szerző egy eddig elfojtott igazságról szóló egyéni víziója. Hely hiányában itt nekünk sincs módunk ar-

ra, hogy a jelölő funkció történeti elemzésébe belefoglaljuk, de egy rövid utalás erejéig felhívánk a figyelmet arra, hogy bőségesen kiaknázható hagyomány áll a szerző rendelkezésére: például Schlegel *A transzcendentális filozófiáról* című előadásában azt a kérdést feszegeti, hogy miért jönnek egyáltalán létre individuumbok, miért nem zajlik le a teremtés egyetlen pillanatban, válasza pedig az eikón, a kép és az allegória létrángjára vonatkozik. Az allegória az ideális közbülső tag az érzéki végesség és a végtelenség közt, amely az ábrázolhatatlan abszolútumot rámutatás (*Hindeutung*) által ábrázolja, miközben önmagát mint végest kioltja. A véges nyelvi jel tehát eksztatikus jellegű, valami önmagán túlira mutat, miközben saját magát eltörli (a téma alapos tárgyalását lásd: Manfred Frank: *A koraromantika filozófiai alapjai. Gond*, 17 [1998]. 96–99. old.). Világos párhuzam mutatható ki Zsadányi elgondolása és a kora romantikus előd nyelvről alkotott nézetei közt, annál is inkább, mivel Schlegel és több kortársa a reflexión túlira vonatkozó hozzáférés egyetlen módjának az irracionális hitet, belső érzést, intellektuális szemléletet stb. tartja. A nyelv leértékelése és a nyelven/gondolkodáson kívülit célzó lelki képességek dicsőítése kéz a kézben jár, s előbb-utóbb a világkép szakralizálódásához vezet – ekkor a nyelvnek ellenálló terület misztikus, fénylő lényegként jelenik meg, s a világról való tudás fórumát többé nem az emberek közti párbeszéd adja, mert az a magányos illuminációban, az igazságnak a látás számára való föltárulásában mutatkozik meg.

Zsadányi *Éjerdő*-elemzésének tanulságai szorosan kapcsolódnak ide. Djuna Barnes enigmatikus szövegében gyakran előfordul egy jelentésadásnak ellenálló metafora: az éjszakaié, amelynek előfordulásait Zsadányi megpróbálja egy átfogó konceptuális metaforába integrálni. Végül bevallja, hogy munkahipotézise kudarccal végződött, mivel az éjszaka-metaforák nem helyezhetők el az éjszaka/nappal hagyományos oppozícióján belül, aminek az az oka, hogy ezek az alakzatok visszautasítják a kognitív kategorizálást, megkérdője-

lezik a domesztikáció elve szerint működő nyelv kompetenciáját, végső soron olyan tudáshoz vezetnek, „amelyet csak érezve, újra meg újra átélve, egy belső hangot figyelve lehet elsajátítani” (128. old.). A kérdés azonban az, hogy ez a belső hang kié, s ehhez a nyugati metafizika története érdekes adalékokat szolgáltat Szókratész daimónjától a kierkegaard-i hit lovagján át a skizofrén elmebetegig. Mindegyikük olyan hangot hall – legyen az spirituális vagy patológikus természetű –, amely a többi ember számára nem hallható, s mint Kierkegaard a *Félelem és reszketésben* rámutat, a társadalom ambivalens viszonya az ilyen – ineffabilis – állapotokhoz éppen azon alapul, hogy azok nem tehetők etikai megfontolás tárgyává. És itt érünk el ahhoz a problematikához, amely Zsadányi projektjét fenyegeti: következtetései radikálisan nem illeszkednek ahhoz a kerethez, amelyben felvonultatja őket, mivel a keret egy tudományosságra apelláló, érvelő szerkezetű nyelvi korpusz, a téma, a tanulság pedig az, hogy a nyelv érvképző retorikáját egy irracionális, antitudományos igény eltörölheti, a tudás, méghozzá egy mélyebb, valódibb tudás nem a nyelv által férhető hozzá. Modellértékű itt Faulkner *Hang és tébolyának* az a – Zsadányi által is idézett s már említett – passzusa, amelyben Shegog tiszteletes verbálisan túlfűtött prédikációjának végén a gyülekezet egyfajta spirituális összhangban látszik feloldódni: „...nem volt egy mukkanás sem, csak a szívek szóltak egymáshoz egyhangú dobbanásokkal, hisz szóra nem volt szükség.” (35. old.) Figyeljük meg, hogy a szó nélküli egységet a szöveg olyan alakzatokkal (trópusokkal) írja le, amelyek a szóra, beszédre, a nyelvre utalnak. Paul de Mant parafrázálva: a nyelvnélküliség nyelv feletti uralmának állítása a nyelvre utaló trópusok alkalmazásának köszönheti meggyőző erejét (*Szemiológia és retorika*. Szerk. Bacsó Béla, Cserépfalvi, Bp., 1991. 124. old.). Ez az apória azonban nem oldható fel az interpretáció magasabb szintre emelésével, szintetizáló, megszüntetve megőrző mozgással, hanem végül benne ragadunk egyfajta tétova tudatlanság állapotában, ahol a szöveg-

gel való találkozás, az olvasás elragadtatottsága azon alapszik, hogy nem tudjuk, a szövegben valójában miről is van szó (uo. 126–127. old.).

Zsadányi könyvének utolsó fejezetében azokat a tanulmányait adja közre, amelyekből megismertük feminista arculatát – ezekben a *Hamupipőke* mese intertextuális jelenlétét vizsgálja Joyce Carol Oates, Margaret Atwood és Lorrie Moore egy-egy művén keresztül. Tulajdonképpen ez lenne a tipikus feminista megközelítés, amelynek egyik jelentős ága a női identitás és a mesékben megjelenő feminin archetipusok fapcsolatával foglalkozik. Zsadányi feminista irányultságát a kognitív pszichológia és az antropológia iránti érdeklődése színezi – már a preszuppozíció és a konceptuális metafora esetében idézett szakmunkák (Jackendoff, Lakoff) is sejteni engedték, hogy a szerző tudományos pályafutása a narratológiától elmozdult a tudomány szcientikusabb területei felé. Oates *Black Water* című regényében Zsadányi felfed egy ellentmondást vagy hiányt a fősze-replő viselkedésében: annak ellenére, hogy Kelly Kelleher racionális, felelős személy, úgy dönt, hogy kalandot kezd egy idegen férfival. A nő személyisége és tettei között tehát ellentét feszül, amit csak akkor vagyunk képesek értelmezni, ha egy ki nem mondott háttérnarratívára következtetünk. Zsadányi szerint ez a Hamupipőke-mese, amely tudattalanul befolyásolja Kelly döntését mint a kultúra által beléplántált, automatikusan követett minta, viselkedést szabályozó forgatókönyv.

A könyv eddigi fejezeteiben a hiány egy nyelven túli, néma igazságra utalt, és ezért megmaradt lényegében olyan alakzatnak, amelynek jelentése minden kontextusban ugyanaz: a nyelv tehetetlensége, amint túlmutat önmagán. Itt azonban a hiányalakzat dinamikus, interpretáció-vezérlő funkciójú, hasonlóan a Riffaterre által tárgyalt intertextuális anomáliához: az eltérés a normától egy feltételezett nyelvi helyességet von maga után, olyan értelemre váró szemantikai üresség, amely jelentésséget (*signifiance*) tesz lehetővé (Az intertextus nyoma. *Helikon*, 1994. 1–2. szám, 69. old.). Meg kell itt jegyez-

nünk, hogy a hiány sosem kiált konkrét értelemért, sőt, ha úgy tetszik, bizonyos esetekben az irodalmi szöveg esztétikumát az szolgálja a leginkább, ha az üres helyeket nem töltjük ki. Így az értelemhiányból kiinduló intertextuális munka, de általában maga az értelemtulajdonítás önkényességgel, egy bizonyosfajta paranoid allegoretizmussal jár együtt, mint ahogy azt Saussure is felismerte a paragramma szó megalkotásakor: a formálisan kódolt latin költészet esetében nincsen olyan történeti bizonyíték, amely alapján meg lehetne állapítani, hogy az előtűnő értelmes mintázat a véletlenek játékának vagy a szemiozsis törvényszerűségeinek köszönheti-e a létét. Éppen ezért mindig feltámad a kétely, ha egy konkrét, véglegesnek tűnő jelentéssel találkozunk – s éppen ez a kritikai mozgás motorja. Például Zsadányi *Black Water*-elemzésében két önkényes interpretációs mozzanat is található: egyrészt korántsem egyértelmű, hogy a hiányzó kulturális háttérnarratíva éppen a *Hamupipőke*-történet, és nem egy másik mese (a regény szerzője, Joyce Carol Oates nyilatkozta egy interjúban, hogy valóban gondolt egy intertextusra a *Black Water* írásakor, egy angol-skót népi balladára, amelyben – a *Kékszakállú herceg várára* emlékeztető módon – egy ártatlan lányt elragad egy koboldkirály, s víz alatti birodalmába viszi feleségnek, ahol végül megpróbálja megölni). Másrészt feltehetjük a kérdést, hogy valóban annyira kiáltó-e az ellentét Kelly Kelleher személyisége és döntései közt, mint azt Zsadányi állítja? Talán van egy leheletnyi inkoherencia a főszereplőnő viselkedésében (ha nem inadékvát ilyen vulgápszichológus módon jellemezni egy fikatív személyt), de végül is mi lehetne annál banálisabb, mint ha egy hétköznapi lányra szemet vet egy híres, nagy hatalmú, gazdag férfi, s a lány el akar menni vele?

Zsadányi könyvében tehát jóval többről van szó, mint az iseri-ingardeni üres helyek kitöltéséről, mivel ez az olvasás során spontán módon megy végbe. Az üres helyek tehát a szöveggel való első találkozás naiv beállítottságához, s nem az explikáció reflexív műveletéhez kapcsolhatók, éppen ezért jobban ki vannak szolgál-

tatva az értelmező totalizáló készletseinek, egyfajta interpretációs furornak, amely mindenhol jelentéseket lát. A szabadon dülő túlértelmező furor sajátos alakzatokat hoz létre: ilyen a szöveg kabalisztikus/anagrammatikus keresztkódolása, vagy a tagadás és a hiány átfordítása affirmációba és jelenlébbe. Ez utóbbi jellemzi leginkább Zsadányi dolgozatát, tulajdonképpen az irodalmi elhallgatásalakzat maga is ennek az interpretációs lelkesedésnek a projekciója, szilárd formája. A hiány átfordítása jelenlébbe az értelmezés különböző szintjein fordul elő: a szöveg szintjén szerzői intenciót, a szövegvilág szereplőinek és eseményeinek vulgápszichológiai megközelítését és helyes intertextusok közrebocsátását eredményezi; a társadalommal való viszonyában az irodalmi szöveg kritikai funkciót kap – a hiányzó narratíva leleplezi az archetipikus kódot, amellyel a társadalom vezérli az emberek viselkedését; a szöveg és a lét viszonyában pedig a hiány a nyelven túli igazság hierofantikus megmutatkozása lesz.

Láthatjuk, hogy az a de man-i megjegyzés, miszerint végül nem tudjuk, hogy a szövegben miről is van szó, kétféle attitűdöt idézhet elő: vagy intellektuális benualtságot, „tétova tudatlanságot”, vagy egyfajta elragadtatást afelett, hogy a szöveg nem képes ellenállni a túlértelmezésnek. Világos, hogy Zsadányi melyik attitűdöt képviseli. Tulajdonképpen engedhetne is készletességnek, ha a tudományos értekezés diskurzusformája helyett az esszéét választotta volna.

Kardos Gábor: Üres kagylóhéj?

A SZOCIÁLIS JOGOK NEMZETKÖZI
VÉDELMÉNEK EGYES KÉRDÉSEI

*Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.
212 old., 2690 Ft*

Európa-szerte probléma a jóléti álam válsága, a nagy, állami szociális és egészségügyi ellátórendszerek finanszírozhatóságának fenntartása avagy reformja. A szakmai és politikai vitákban gyakran hivatkoznak a szociális jogokra mint a reformnak – a szolgáltatások szűkítésének – az akadályára, illetve a rászorultság elvére mint az igazságos és fenntartható újraelosztás iránytűjére. A vitapartnerek gyakran elbeszélnek egymás mellett, nem mindig ugyanazt értik egyes fogalmakon, s nemcsak nem azonos, de nem is koherens felfogást vallanak a gazdasági, szociális és kulturális jogok természetéről és a kapcsolódó állami kötelezettségekről, noha az elmúlt években nagyon sok tanulmány foglalkozott ezzel, többek között a most bemutatott kötet szerzőjének tollából is.

A jelen kötet segít megértenünk a szociális jogok jellegét, és bemutatja az érvényesítésükkel kapcsolatos nehézségeket, elméleti és gyakorlati elmentmondásokat. „A gazdasági, szociális és kulturális jogok – vagy röviden szociális jogok – védelme, illetve a mögötte húzódó társadalom- és gazdaságfilozófiai vita a mai piaci demokráciák továbbfejlődésének kulcskérdéseit érinti.” Ilyen kérdés például, hogy milyen mértékben indokolja az egyén civilizációs igényeinek kielégítése a piac korlátozását, hogy felborítják-e a politikai egyenlőséget a szociális egyenlőtlenségek, vagy hogy mennyiben orvosolható a társadalmi leszakadás a globalizáció körülményei közepette. Kardos Gábor nem hitegeti az olvasót azzal, hogy egy nemzetközi jogi tanulmány képes ezeket a kérdéseket megválaszolni, csupán annyit ígér, hogy a válaszadáshoz feltétlenül mérlegelendő *normatív* iránymutatásokat feltárja a nemzetközi szerződésekből és az értelmezésüket végző testületek állás-